

مهدی بخشی | دبیر آموزش و پرورش شهرستان قاین

نقش تاریخ شفاهی در آموزش تاریخ

mahdi.bakhsi8@gmail.com

اشاره

تاریخ شفاهی یکی از شیوه‌های پژوهش در تاریخ است که به شرح و شناسایی وقایع، رویدادها و حوادث تاریخی براساس دیدگاه‌ها، شنیده‌ها و عملکرد شاهدان، ناظران و فعالان می‌پردازد. (دانشنامه آزاد، ویکی‌پدیا) محتوای این تاریخ، حتی در صورت مکتوب شدن، صبغای گفتاری دارد زیرا در فرایند گفت‌وگو شکل می‌گیرد. فرایندی که طی آن دو عامل «مصاحبه‌کننده» و «راوی» ارتباطی رودررو دارند. مصاحبه‌کننده، به‌عنوان یک شنونده فعال، باید نقشی را ایفا کند تا مصاحبه‌شونده (راوی) بتواند در فضایی آرام و بی‌دغدغه به شرح و بسط دیدگاه‌ها و دیده‌ها و شنیده‌های خود بپردازد. به‌کارگیری شیوه‌های اصولی و استاندارد مصاحبه تاریخ شفاهی به آشکار شدن زوایای پنهان تاریخ و بازسازی دوباره آن منجر می‌شود.

کلیدواژه‌ها: تاریخ، تاریخ شفاهی، آموزش تاریخ

تاریخ شفاهی چیست؟

گفته شده که تاریخ شفاهی جدیدترین و در عین حال کهن‌ترین شیوه تاریخ‌نگاری است. کهن‌ترین است زیرا انسان‌ها تاریخ خود را از طریق نقل و روایت اشعار و افسانه‌ها به نسل‌های بعدی انتقال داده‌اند. این شیوه در ایران و اسلام نیز سابقه‌ای دارد. اما جدید است زیرا پس از جنگ جهانی دوم بود که با اختراع ضبط صوت تاریخ شفاهی به‌عنوان یک منبع تاریخی با ارزش پذیرفته شد. به عبارت دیگر، تاریخ شفاهی به شیوه امروز برای اولین بار در سال ۱۹۴۸ م در آمریکا، در دانشگاه کلمبیا، پایه‌گذاری شد، با تشکیل انجمن تاریخ شفاهی در سال ۱۹۶۶ م و سپس تأسیس بخش تاریخ شفاهی دانشگاه هاروارد در سال ۱۹۶۷ م تاریخ شفاهی وسعت بیشتری یافت و به‌عنوان مبحثی جدی در محافل پژوهشی و تاریخی جهان شناخته شد و مورد قبول واقع گردید. در ایران نیز با وقوع انقلاب اسلامی و ایجاد ضرورت بررسی ریشه‌های انقلاب و پیامدهای آن شامل وقایع سیاسی چند دهه پیش از آن، اهمیت تاریخ شفاهی دوچندان گشت و به سرعت منجر به تأسیس مراکزی چون بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی، گروه‌های تاریخ شفاهی، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و... گردید.

اساس شکل‌گیری تاریخ شفاهی گفت‌وگوی فعال آگاهانه و هدفمند میان مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده، به مثابه فردی مطلع از موضوع تاریخی، برای بازسازی و بازنمایی آن موضوع است. این کار از طریق مصاحبه صوتی یا تصویری صورت می‌گیرد و سپس نمایه‌سازی و مستندسازی شده و قابل استفاده می‌شود. تاریخ شفاهی می‌تواند راهی باشد برای اظهار نظر مردمی که خود در خلق اسناد گذشته‌شان مشارکت نداشته‌اند، و در واقع فرصتی است برای دموکراتیک کردن نگارش تاریخ. حجم وسیعی از اطلاعات تاریخی هرگز به نسل‌های بعدی منتقل نمی‌شود و همواره و در هر زمان انبوهی از اطلاعات با ارزش در سینه‌های افراد مطلع مدفون می‌گردد. از ویژگی‌های تاریخ شفاهی ارتباط با مردم عادی، گروه‌ها، حوادث، روش‌های زندگی و مهاجرت‌هایی است که به دلیل بی‌سوادی، ممانعت دولت‌ها، سهل‌انگاری‌ها و با فشارهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی درباره آن‌ها نوشته‌ای به‌جایمانده است. از آنجا که امروز فرصت کمتری برای فکر کردن و نوشتن درباره آنچه فرد در طول زندگی حرفه‌ای و غیر حرفه‌ای خود به‌دست آورده وجود دارد نقش تاریخ شفاهی بارزتر شده است. نکته‌ای که باید مورد توجه قرار گیرد این است که تاریخ شفاهی جایگزینی برای اسناد کتبی نیست بلکه مکملی برای آن‌ها محسوب می‌شود؛ خصوصاً زمانی که اطلاعاتی در زمینه مورد نظر در دسترس نباشد تاریخ شفاهی می‌تواند از طریق ضبط خاطرات صوتی و تصویری و ساماندهی و به‌خصوص مستندسازی اطلاعات تا حدودی این خلأ را پر نماید. (حسن آبادی، ۱۳۸۵: ۲۱)

با این تفصیل، تاریخ شفاهی را می‌توان یکی از منابع تحقیقی به‌شمار آورد که مورخان به کمک آن می‌توانند از محدوده تاریخ سیاسی، حقوقی و دیپلماتی به تاریخ‌نگاری اجتماعی وارد شده، قشری از جامعه را که تاکنون در تجربه تاریخی نادیده گرفته می‌شدند، به سخن آورند. این منبع با ارائه اطلاعات زنده و پویا، تحقیق را از چارچوب خشک نظری خارج کرده و به روح زمان واقعه نزدیک می‌گرداند. تحقیق در تاریخ شفاهی به دو شیوه «میدانی» و «کتابخانه‌ای» صورت می‌گیرد. بدین منظور باید به سه اصل مهم توجه کرد:

می‌توان گفت سابقه شکل‌گیری تاریخ شفاهی در ایران به دو دهه قبل برمی‌گردد که هم‌زمان با شروع جنگ، فعالیت‌هایی جهت ثبت صدای فرماندهان و رزمندگان به صورت پراکنده انجام گرفت که حاصل آن هزاران ساعت مصاحبه است که اکنون در آرشیوهای سپاه و ارتش نگهداری می‌گردد

مهم‌ترین و
اساسی‌ترین ضعف
تاریخ شفاهی را
می‌توان نبود
استانداردهای
عمومی برای
تبدیل آن به سند
تاریخی به حساب
آورد

است، اما چون واژه تاریخ شفاهی مفهومی تازه در تاریخ معاصر است در فرهنگ ما غریب و ناآشنا به نظر می‌رسد. خوشبختانه در سال‌های اخیر توجه به این مفهوم و استفاده از آن در تاریخ‌نگاری افزایش یافته و کتب زیادی هم در این زمینه به چاپ رسیده است.

می‌توان گفت سابقه شکل‌گیری تاریخ شفاهی در ایران به دو دهه قبل برمی‌گردد که هم‌زمان با شروع جنگ، فعالیت‌هایی جهت ثبت صدای فرماندهان و رزمندگان به‌صورت پراکنده انجام گرفت که حاصل آن هزاران ساعت مصاحبه است که اکنون در آرشیوهای سپاه و ارتش نگهداری می‌گردد. در این زمینه مؤسسه‌هایی مانند «مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های تاریخ معاصر» و «مرکز اسناد انقلاب اسلامی» فعالیت خود را از اواخر دهه ۶۰ و اداره آرشیو تاریخ شفاهی کتابخانه و سازمان ملی اسناد ایران دفتر ادبیات اسلامی از اوایل دهه ۷۰ شروع کردند و هر کدام در زمینه‌های خاص خود به تاریخ شفاهی پرداختند.

آسیب‌شناسی تاریخ‌نگاری تاریخ شفاهی در ایران

تاریخ شفاهی به مفهوم نوین با اختراع ضبط صوت و استفاده از آن توسط آلن نویز در دهه ۴۰ قرن بیستم گسترش فراوانی یافت به طوری که موجب شد در دهه ۷۰ همان قرن یک جنبش تاریخ شفاهی در جهان به وجود آید.

در ایران نیز با پیروزی انقلاب اسلامی توجه ویژه‌ای به تاریخ شفاهی مبذول گردید. اما مسائلی در این زمینه در ایران وجود دارد که باید برطرف شود که از جمله می‌توان به نبود اصول علمی مشترک در میان دست‌اندرکاران این شیوه از تاریخ‌نگاری، عدم توجه دقیق به ماهیت تاریخ شفاهی، به طوری که بعضاً آن را با خاطره و خاطره‌نگاری یکسان می‌انگارند؛ عدم توجه دانشگاه‌ها به آشنا ساختن دانشجویان تاریخ به این شیوه به صورت علمی و آکادمیک و نیز یک‌سویه نگری در این زمینه اشاره کرد. اگر چه رسیدن به این هدف سخت به نظر می‌رسد ولی با سعی و تلاش امکان‌پذیر است. (دمیرچی، ۱۳۸۸: ۳۸۱)

۱. تعیین جهت در تحقیق میدانی؛ محقق باید از ابتدای امر، بر پایه فرضیات خود، به جمع‌آوری شواهد بپردازد. بدین منظور در هنگام کسب اطلاعات از راوی نباید نقش بی‌طرفانه و منفعلانه داشته باشد، بلکه با طرح سؤالات درست و هدایت شده و التزام به مسیری روشن و آگاهانه، باید از گشت و گذار بی‌هدف در خاطرات پرهیز کند و از این طریق، راوی را در کش و قوس‌های خاطرات آزمایش کند تا به کمک فهم حالات روحی او، به صحت و سقم روایت پی ببرد.

۲. تعیین حدود و شرایط منبع؛ کسب شناختی دقیق از موقعیت تاریخی، فرهنگی و اجتماعی که حادثه یا شرح حادثه به آن مشروط است ضروری است. این شناخت امکان برخورد نقادانه با اطلاعات راوی را فراهم می‌سازد. به عبارت دیگر، به کمک این روش صحت و سقم اطلاعات قابل ارزیابی است. برای مثال، میزان نزدیکی یا دوری روایت به روح عصر یا زمانه‌ای که واقعه در آن حادث شده است یا شناخت تعلقات طبقاتی، سیاسی و فرهنگی راوی، که گرایش‌های وی را برای محقق آشکار می‌سازد، از این طریق ممکن می‌شود.

۳. قیاس و تطابق منابع؛ قیاس، بنیاد و اساس هر نقدی است، اما به صورت خودبه‌خود قابل فهم نیست، بلکه درک صحیح از تفاوت‌ها و تشابه‌ها در تطابق منابع سبب دقیق شدن تحلیل می‌گردد. به علاوه، روایتی معتبر تلقی می‌شود که شباهت‌ها و نزدیکی بیشتری با دیگر روایات و منابع داشته باشد.

مهم‌ترین و اساسی‌ترین ضعف تاریخ شفاهی را می‌توان نبود استانداردهای عمومی برای تبدیل آن به سند تاریخی به حساب آورد؛ به گونه‌ای که سلايق و نظریات شخصی محقق در این امر، روش تحقیق تاریخ شفاهی را دچار تنوع کرده است. (منصوری، ۱۳۸۴: ۱۵).

پیشینه تاریخ شفاهی در ایران

هر چند در کشور ما به علت غنای فرهنگی و پیشینه تاریخی آن، منابع شفاهی از اهمیت زیادی برخوردار بوده و نقل شفاهی یکی از روش‌های اصلی حفظ اخبار و انتقال مفاهیم اجتماعی بوده

موانع موجود در تاریخ شفاهی

حال باید پرسید: با توجه به مؤلفه‌های گوناگون در موضوع تاریخ شفاهی در جامعه و سطح مورد شمول آن در ایران، چه موانعی بر سر راه گسترش آن وجود دارد؟ در پاسخ می‌توان چند عامل را مطرح نمود:

۱. نوپا بودن تاریخ شفاهی؛
 ۲. عدم ارتباط مراکز آموزشی با تاریخ شفاهی؛
 ۳. نبودن متولی برای تاریخ شفاهی؛
 ۴. ناشناخته ماندن تاریخ شفاهی در جامعه.
۱. مراکز اسناد انقلاب اسلامی
 ۲. دفتر ادبیات انقلاب اسلامی
 ۳. مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های تاریخ معاصر
 ۴. اداره آرشیو تاریخ شفاهی کتابخانه سازمان ملی اسناد ایران (نخبگان در زمینه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و فرهنگی)
 ۵. آرشیو تاریخ شفاهی مدیریت امور اسناد و مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی
 ۶. انجمن تاریخ شفاهی ایران
 ۷. خانه سوره
 ۸. مراکز تاریخ شفاهی در سپاه، ارتش و بنیاد شهید

اهمیت تاریخ شفاهی در مدارس

یکی از بهترین راه‌های تقویت ذائقه دانش‌آموزان نسبت به تاریخ، تاریخ شفاهی است. تاریخ شفاهی، تاریخی نزدیک و قابل لمس برای دانش‌آموزان است. تاریخ شفاهی علائق و انتظارات دانش‌آموزان را به تصویر می‌کشد. (احمدی اختیار، ۱۳۹۴)

عناصر و حوزه‌های تاریخ شفاهی

۱. مصاحبه‌گر
 ۲. مصاحبه‌شونده
- مصاحبه‌گر و مصاحبه‌شونده (که از طریق ابزاری همچون ضبط صوت و ... صورت می‌گیرد) مهم‌ترین عناصر تاریخ انقلاب و تاریخ دفاع مقدس در حوزه‌های تاریخ شفاهی ایران هستند.

مهم‌ترین مراکز تاریخ شفاهی ایران

- دانشگاه کلمبیا (۱۹۴۸)
- دانشگاه کالیفرنیا (۱۹۵۴)
- دانشگاه اوکلاهاما (۱۹۵۹)
- دانشگاه کنکتیکت (۱۹۶۸)
- انستیتو بایلور (۱۹۷۰)

سایت‌های خارجی تاریخ شفاهی:

- Association (<http://www.ncf.carleton.ca/oral-history>)
- H-Oralhist is a network for scholars and professionals active in studies related to oral history (<http://www.h-net.msu>)

یکی از بهترین راه‌های تقویت ذائقه دانش‌آموزان نسبت به تاریخ شفاهی است. تاریخی نزدیک و قابل لمس برای دانش‌آموزان است. علائق و انتظارات دانش‌آموزان را به تصویر می‌کشد

گفته شده که
تاریخ شفاهی
جدیدترین
و در عین حال
کهن ترین شیوه
تاریخ نگاری است

نموده است. انجام امور مربوط به حفظ و نگهداری منابع تولیدشده، فهرست نویسی و استخراج اطلاعات مرجع، از دیگر فعالیت های این اداره است.

از جمله برنامه های خاص این اداره، می توان به برگزاری نخستین همایش تاریخ شفاهی ایران در اسفند ۱۳۸۵ و چاپ کتاب «مجموعه مقالات نخستین همایش تاریخ شفاهی»، برگزاری جشنواره ملی خاطره ها در بهمن ۱۳۸۶، برگزاری نمایشگاه آثار دکتر غلامحسین بیگدلی در اردیبهشت ۱۳۸۷، برگزاری نمایشگاه زندگی و آثار دکتر ناصر گیتی در اردیبهشت ۱۳۸۸، چاپ و انتشار متن مصاحبه های مرحوم دکتر غلامحسین بیگدلی با عنوان «از کاخ های شاه تا زندان های سبیری» و رونمایی کتاب مذکور در بهمن ۱۳۸۸، برگزاری نمایشگاه زندگی نصرت الله خازنی در اردیبهشت ۱۳۸۹ و بالاخره برگزاری نمایشگاه اسناد خسارت های جنگ جهانی دوم، در شهریور ۱۳۸۹، اشاره کرد.

منابع

۱. احمدی اختیار، مهدی؛ تاریخ شفاهی، گروه تاریخ زرین شهر، تارنمای تخصصی، ۱۵ فروردین ۱۳۹۴
<http://zartarikh.blogfa.com>
۲. حسن آبادی، ابوالفضل؛ تاریخ شفاهی در ایران، ویراستار، زهرا کفاش، مشهد: سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۸۵.
۳. دانشنامه، آزاد، ویکی پدیا؛ تاریخ شفاهی، ۲۰ اسفند ۱۳۹۳
<http://fa.wikipedia.org>
۴. رجبی، محمدحسن؛ سوبیه های تاریخ نگاری انقلاب اسلامی، تهران: خانه کتاب، چاپ اول، ۱۳۸۸.
۵. رستگاری، سیدمحمد؛ نقش مصاحبه کننده در گردآوری اطلاعات تاریخ شفاهی، (چکیده مقالات نخستین همایش تاریخ شفاهی ایران)، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی، چاپ اول، اسفند ۱۳۸۵.
۶. سازمان اسناد کتابخانه ملی جمهوری اسلامی، ۲۰ اسفند ۱۳۹۳.
۷. فتوحی رود معجنی، محمود؛ آیین نگارش مقاله پژوهشی، ویراست سوم، تهران: سخن، چاپ چهاردهم، ۱۳۹۳.
۸. منصوری، پروین؛ تاریخ شفاهی، کانون نشر حقایق اسلامی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۴.

edu/~oralhist

● International oral History Association
(<http://www.ioha.fgv.br>)

● Oral History Society (UK) (<http://www.oralhistory.org.uk>)

● Oral history association: <http://omega.dickinson.edu/>

www.oralhistory.org.uk

● oral history society: www.ohs.uk

● <http://www.baylor.edu/OralHistory/>

● National Archives of Singapore Oral History Center

تاریخ شفاهی در سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

اداره آرشیو شفاهی (در حال حاضر گروه اطلاع رسانی منابع دیداری - شنیداری) سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در سال ۱۳۷۱، در مدیریت خدمات آرشیوی تأسیس شد. مهم ترین فعالیت های این اداره عبارت است از شناسایی شخصیت های مهم علمی، فرهنگی، سیاسی، هنری و ایجاد ارتباط با آنها؛ مطالعه و تحقیق پیرامون موضوع مصاحبه و تهیه طرح مصاحبه با شخصیت های مذکور؛ انجام مصاحبه با شخصیت های منتخب در زمینه های مورد نظر؛ حفظ، نگهداری و آماده سازی مصاحبه از طریق پیاده سازی متن و تهیه نسخ جانبی و انجام مراحل مقابله، تصحیح، ویرایش و ...؛ ارائه خدمات به پژوهشگران با رعایت شرایط تعیین شده از سوی مصاحبه شونده و سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران؛ جذب اسناد و مدارک شخصی مصاحبه شونده که در صورت تمایل آن ها، به عنوان ضمیمه مصاحبه در آرشیو نگهداری می شود، که از این دست می توان به مجموعه های هدایی جمشید لایق، دکتر ناصر گیتی و نصرت الله خازنی اشاره نمود.

گروه اطلاع رسانی منابع دیداری - شنیداری سازمان، به منظور حفاظت بهینه از آثار تولیدشده و تضمین ماندگاری بیشتر آن ها، اقدام به تبدیل منابع صوتی و تصویری به نسخه های دیجیتال